



Ustoz merosidan innovatsion ta'limgacha

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

EYIB.UZ jurnali hamkorligida

San'atshunoslik va chizmachilik fanini
o'qitish metodikasida muammo hamda yechimlar

O'ZBEK MILLIY KULOLCHILIK SAN'ATIDA AN'ANAVIY NAQSHLARNING BADIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI ZAMONAVIY DIZAYNDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Abdumannonov Sarvar Solijon o'g'li

Qo'qon davlat universiteti

1-bosqich magistranti

Erkinov Muhammadqodir Muxtorjon o'g'li

Qo'qon davlat universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston amaliy san'atining muhim tarmoqlaridan biri hisoblangan badiiy kulolchilik san'atining tarixiy taraqqiyoti, an'anaviy naqshlarning badiiy-estetik xususiyatlari hamda ularni zamonaviy dizayn amaliyotida qo'llash imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Rishton, G'ijduvon, Samarqand, Toshkent va Xorazm kulolchilik maktablarining shakllanish tarixi, ularning o'ziga xos uslublari, rang yechimlari va bezak elementlari o'rganildi. Shuningdek, kulolchilik buyumlarida qo'llaniladigan o'simliksimon, geometrik va ramziy naqshlarning kompozitsion qurilishi hamda estetik mohiyati tahlil qilindi. Ilmiy-amaliy stajirovka jarayonida hunarmand ustalar faoliyati kuzatilib, kulolchilik mahsulotlarini yaratish texnologiyasi, naqsh ishlash usullari va zamonaviy bozor talablariga moslashtirish jarayonlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy kulolchilik an'analarini saqlab qolish bilan bir qatorda ularni zamonaviy interyer, eksteryer va sanoat dizayni talablariga moslashtirish milliy madaniy merosni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, kulolchilik san'ati yosh avlodni estetik tarbiyalash, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Badiiy kulolchilik, amaliy san'at, milliy naqshlar, Rishton kulolchiligi, G'ijduvon kulolchiligi, dekorativ san'at, estetik tarbiya, milliy meros, kompozitsiya, bezak san'ati, dizayn, hunarmandchilik, an'anaviy san'at, kulol ustalar, zamonaviy dizayn.

Kirish.

O'zbekiston hududi qadimdan Buyuk Ipak yo'lining markaziy nuqtalaridan biri sifatida Sharq va G'arb madaniyatlari kesishgan makon hisoblanadi. Ushbu hududda shakllangan moddiy va ma'naviy madaniyat namunalari orasida amaliy bezak san'ati alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, kulolchilik san'ati o'zining qadimiyligi, badiiy mukammalligi va xalq hayoti bilan chambarchas bog'liqligi bilan boshqa san'at turlaridan ajralib turadi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida O'zbekiston hududida topilgan sopol buyumlar tarixi bir necha ming yilliklarni qamrab olishi aniqlangan. Bu esa kulolchilik san'ati xalqimiz madaniyatining eng qadimiy qatlamlaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Kulolchilik insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridayoq amaliy ehtiyoj asosida yuzaga kelgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u yuksak badiiy san'at darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda kulolchilik nafaqat kundalik turmush ehtiyojlarini qondirish vositasi, balki estetik qarashlar, diniy e'tiqodlar va milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi madaniy hodisaga aylandi. Har bir davrning sopol buyumlari o'sha zamon kishilarining dunyoqarashi, estetik didi va san'at haqidagi tasavvurlarini o'zida mujassamlashtirib kelgan.

O'zbekiston kulolchilik san'ati asrlar davomida shakllangan boy an'analar va mahalliy maktablar asosida rivojlandi. Rishton, G'ijduvon, Xorazm, Samarqand, Toshkent va Shahrisabz kulolchilik markazlari o'zining betakror uslubi, ranglar uyg'unligi va naqsh kompozitsiyalari bilan mashhur bo'lib kelgan. Ayniqsa, Rishton kulolchilik maktabi dunyoga mashhur bo'lib, uning moviy rangdagi sirlari va nafis naqshlari xalqaro ko'rgazmalarda yuksak baholangan.

Bugungi kunda globallashtirish jarayonlari va zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi milliy amaliy san'at oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bir tomondan, an'anaviy kulolchilik maktablarini saqlab qolish zarurati mavjud bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularni zamonaviy bozor talablari va dizayn tendensiyalariga moslashtirish talab etilmoqda. Shu sababli kulolchilik san'atining tarixiy ildizlarini o'rganish, uning badiiy-estetik imkoniyatlarini aniqlash va zamonaviy dizaynda qo'llash istiqbollari tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda dunyo amaliy san'atida milliy motivlardan foydalanish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Zamonaviy interyer dizayni, landshaft arxitekturasi, dekorativ buyumlar ishlab chiqarish va suvenir sanoatida etnik uslubdagi mahsulotlarga talab ortmoqda. Bu holat O'zbekiston kulolchilik san'ati uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Milliy naqshlarning estetik va semantik imkoniyatlari zamonaviy dizayn loyihalarida qo'llanilishi natijasida nafaqat milliy madaniyat targ'ib qilinadi, balki iqtisodiy samaradorlikka ham erishiladi. Kulolchilik san'ati bugungi kunda nafaqat milliy madaniy merosning tarkibiy qismi, balki mamlakatning turistik salohiyatini oshirish, xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirish va kreativ iqtisodiyotning muhim tarmog'i sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois ushbu sohani ilmiy asosda o'rganish va rivojlantirish zamonaviy san'atshunoslik hamda pedagogika fanlarining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot O'zbekiston milliy kulolchilik san'atining tarixiy taraqqiyoti, badiiy-estetik xususiyatlari va zamonaviy dizayndagi o'rnini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, kuzatish va amaliy faoliyat natijalarini umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida kulolchilik san'ati bo'yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, san'atshunoslikka oid adabiyotlar, muzey fondlarida saqlanayotgan eksponatlar, hunarmand ustalar faoliyatiga oid materiallar hamda ilmiy-amaliy stajirovka jarayonida to'plangan ma'lumotlar o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini xalq amaliy san'ati, dekorativ bezak san'ati, etnografiya va san'atshunoslik fanlariga oid ilmiy manbalar tashkil etdi. Shuningdek, kulolchilik mahsulotlarining shakli, kompozitsiyasi, rang yechimlari va naqsh tizimlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Amaliyot jarayonida kulol ustalar bilan suhbatlar o'tkazildi, kulolchilik buyumlarini tayyorlash texnologiyasi kuzatildi va zamonaviy

bozor talablari asosida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish orqali an'anaviy kulolchilik san'atini zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

O'zbekiston kulolchilik maktablarining tarixiy rivojlanishi

O'zbekiston hududida kulolchilik san'ati qadim zamonlardan buyon rivojlanib kelayotgan amaliy san'at turlaridan biri hisoblanadi. Arxeologik qazishmalar natijasida Sopollitepa, Afrosiyob, Varaxsha, Dalvarzintepa va Qo'yqirilgan qal'a hududlaridan topilgan sopol buyumlar ushbu san'atning bir necha ming yillik tarixga ega ekanligini ko'rsatadi. Dastlab kulolchilik buyumlari kundalik turmush ehtiyojlari uchun tayyorlangan bo'lsa, keyinchalik ularning badiiy bezatilishi va estetik ahamiyati ortib bordi. Ayniqsa, IX–XII asrlarda Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyat rivojlanishi natijasida kulolchilik ham yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda sopol buyumlarning shakli murakkablashib, ularda o'simliksimon, geometrik va epigrafik naqshlardan keng foydalanila boshlandi.

Temuriylar davrida kulolchilik san'ati yanada taraqqiy etdi. Samarqand, Buxoro va Shahrisabz kabi yirik madaniy markazlarda yaratilgan me'moriy yodgorliklar bezagida qo'llanilgan sirlangan koshinlar va sopol bezaklar o'sha davr kulolchilik san'atining yuksak darajasidan dalolat beradi. Keyingi asrlarda esa mahalliy kulolchilik maktablari shakllanib, har bir hudud o'zining ranglari, shakllari va bezak uslublari bilan ajralib tura boshladi. Natijada Rishton, G'ijduvon, Xorazm, Toshkent va Samarqand kulolchilik maktablari vujudga keldi.

Har bir kulolchilik markazi o'z hududining tabiiy xomashyosi, tarixiy tajribasi va estetik qarashlari asosida rivojlandi. Mahalliy ustalar tomonidan avloddan-avlodga o'tib kelgan sir tayyorlash usullari, naqsh ishlash texnikalari va buyum shakllari bugungi kungacha saqlanib qolgan. Shu sababli O'zbekiston kulolchilik san'ati milliy madaniy merosning ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi.

Rishton, g'ijduvon va xorazm kulolchilik maktablari tahlili

Rishton kulolchilik maktabi O'zbekiston kulolchilik san'atining eng mashhur markazlaridan biri hisoblanadi. Rishton kulollari tomonidan ishlab chiqarilgan buyumlarning asosiy xususiyati tabiiy ishqorli sirlardan foydalanilishidir. Ayniqsa, "ishqor siri" deb ataladigan maxsus texnologiya Rishton kulolchiligini boshqa maktablardan ajratib turadi. Rishton buyumlarida ko'k, havorang, oq va yashil ranglar ustunlik qiladi. Naqshlarda esa o'simliksimon elementlar, aylana shakllar va an'anaviy sharqona ornamentlar keng qo'llaniladi. Rishton ustalari tomonidan yaratilgan laganlar, kosalar, ko'zalar va dekorativ buyumlar bugungi kunda xalqaro ko'rgazmalarda ham yuqori baholanmoqda. G'ijduvon kulolchilik maktabi esa o'zining iliq ranglari va qo'lda ishlangan bezaklari bilan ajralib turadi. Bu maktab mahsulotlarida jigarrang, sariq, yashil va qizg'ish ranglar ko'proq uchraydi. G'ijduvon kulollari naqshlarni asosan qo'l mehnati yordamida ishlashadi va har bir buyumning takrorlanmas bo'lishiga alohida e'tibor berishadi. G'ijduvon buyumlarida qadimiy ramzlar va xalqona bezaklar ustunlik qiladi. Ayniqsa, ushbu maktab vakillari tomonidan yaratilgan katta laganlar va dekorativ idishlar badiiy qiymati bilan ajralib turadi. Xorazm kulolchilik maktabi esa o'zining o'ziga xos shakllari va bezak tizimi bilan mashhurdir. Xorazm ustalari ko'proq oq fon ustiga ko'k va yashil ranglarda ishlangan naqshlardan foydalanadilar. Ushbu maktab buyumlarida tarixiy va

etnografik motivlar ko'p uchraydi. Xorazm kulolchiligida buyum shakliga katta e'tibor qaratilib, estetik va amaliy funksiyaning uyg'unligi ta'minlanadi. Ayniqsa, dekorativ vazalar va marosim buyumlari ushbu maktabning muhim mahsulotlari

Mazkur uch maktabni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi yagona milliy kulolchilik an'alariga tayansa-da, ranglar, naqshlar va texnologiyalar jihatidan bir-biridan sezilarli darajada farqlanadi. Aynan mana shu xilma-xillik O'zbekiston kulolchilik san'atining boyligi va jozibadorligini ta'minlaydi.

Xulosa

O'zbekiston kulolchilik san'ati xalqimizning ko'p asrlik madaniy merosi va amaliy san'atining eng yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Rishton, G'ijduvon va Xorazm kulolchilik maktablari asrlar davomida shakllangan badiiy tajriba, estetik qarashlar va hunarmandchilik an'alarini bugungi kungacha saqlab kelmoqda. Ushbu maktablarning har biri o'zining rang yechimlari, kompozitsion uslublari va bezak tizimlari bilan milliy san'at rivojiga ulkan hissa qo'shgan.

An'anaviy kulolchilik naqshlari nafaqat dekorativ vazifani bajaradi, balki xalqning dunyoqarashi, estetik ideallari va madaniy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Zamonaviy dizayn amaliyotida ushbu naqshlardan foydalanish milliy uslubni rivojlantirish, mahsulotlarning badiiy qiymatini oshirish va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kulolchilik san'ati yoshlarni estetik tarbiyalash, milliy merosga hurmat ruhida voyaga yetkazish hamda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli kulolchilikni o'qitish metodikasini takomillashtirish, ustoz-shogird an'alarini qo'llab-quvvatlash va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, milliy kulolchilik san'atini asrab-avaylash, ilmiy jihatdan o'rganish va zamonaviy dizayn bilan integratsiyalash O'zbekiston amaliy san'atining kelgusi taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bulatov S.S. *O'zbek xalq amaliy bezak san'ati*. Toshkent: Fan, 1991.
2. Hakimov A.A. *O'zbekiston san'ati tarixi*. Toshkent, 2015.
3. Pugachenkova G.A. *Iskusstvo Sredney Azii*. Moskva, 1987.
4. Azimova D. *O'zbek kulolchilik san'ati an'analari*. Toshkent, 2010.
5. Rahimov I. *Rishton kulolchilik maktabi*. Farg'ona, 2014.
6. Abdullayev N. *San'at tarixi*. Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Karimov U. *Amaliy san'at asoslari*. Toshkent, 2018.
8. Mirzayev T. *O'zbekiston hunarmandchiligi tarixi*. Toshkent, 2012.
9. Ahmedov B. *Xalq amaliy san'ati va badiiy hunarmandchilik*. Toshkent, 2016.
10. UNESCO. *Traditional Crafts of Central Asia*. Paris, 2018.
11. Jabborov I. *O'zbek xalq etnografiyasi*. Toshkent, 1994.
12. Sodiqov Q. *Markaziy Osiyo madaniyati tarixi*. Toshkent, 2007.
13. O'zbekiston Badiiy akademiyasi ilmiy to'plamlari.
14. "San'at" jurnali ilmiy maqolalari to'plami.